

INTRODUCERE

Un sufix este un sunet ori un grup de două sau mai multe sunete care, alipit la radicalul unui cuvânt, servește ca să formeze un alt cuvânt cu înțeles anumit.

Cele mai multe sufixe sunt accentuate. Limba română posedă însă și sufixe neaccentuate, cf. *-e*, *-ed*, *-eș*, *-ot*, *-otă*.

Sufixele *-iță* și *-ilă*, de obicei accentuate, se întrebunează în unele exemple și ca neaccentuat.

Sufixele pot fi : simple, compuse și variante.

Astfel *-iță* din *codiță* < *coadă* este un sufix simplu, *-uliță* din *furculiță* < *furcă* este un sufix compus din *-ulă* + *-iță*, iar *-țel* din *bilețel* < *bilet* este o variantă a lui *-el*.

Sufixele compuse și variantele s'au născut prin analogie.

Astfel de pildă din *bucătar* + *-ie* s'a născut derivatul *bucătărie*. La un moment dat acest *bucătărie* a putut fi simțit ca derivat nu din *bucătar*, ci din *bucată*, *bucate*, și astfel s'a născut *-ărie* dintr'un cuvânt ca *harbuzărie* < *harbuz*.

Din *băet* pl. *băeți* + *-el* s'a născut *băețel*. La un moment dat acest cuvânt a putut fi simțit ca un derivat de la radicalul singularului *băet* + *-țel*. Astfel s'a născut *-țel* cu care s'a derivat *antrețel* < *antret*, *buchețel* < *buchet*.

Tot așa din exemple ca *frumușel* < *frumoși* + *-el*, considerat ca derivat direct din *frumos*, s'a extras varianta *-șel*, cu care s'a derivat *gavanoșel* < *gavanos*.

După categoriile gramaticale pe cari le pot forma, sufixele sunt : substantivale, adiectivale, pronominale, verbale și adverbiale.

SUFIXELE SUBSTANTIVALE.

Derivarea se poate face dela substantive, adiective, verbe, interjecții.

Derivarea dela substantive.

De obicei sufixele se anină la radicalul formei singularului : *copilaș* < *copil*.

Adeseori însă ele se anină și la radicalul formei pluralului. Exemple : *băeșandru* < *băeși*, *bărbășel* < *bărbași*, *cumnășel* < *cumnași*, *însurășel* < *însurași*, *cozlete* 'coadă mică dela struguri' < *coadă* pl. *cozi*, *deputășie* < *deputași*, *frășior* < *frăși*, *băsmălușă* < *basmale*, *cafelușă* < *cafele*, *căzmălușă* < *cazmale*, *nuelușă* < *ntuele*, *perdelușă* < *perdele*, *zilușă* < *zile*, *omenesc*, *omenos*, *omenie* < *oamenii*, *căișor*, *măcriș căesc* și *măcrișul* calului Bot., *muscă căiască*, *râe căiască* 'de cal' < *cal* pl. *caii*, mr. *uspișil'ă* 'amitié' < *oaspe* pl. *oaspiși* 'ami', *șiatrășil'e* 'médecine' < *șiatru* 'médecin', *șiatrășii* *șiatrași*, cf. *șiatrî*, *șiatșari* (Pap. B.).

Exemple de derivate în acelaș timp dela radicalul singularului și pluralului : *băetan*, *băeșan*, *băetoiu*, *băeșoiu* < *băet*, *băeși*, *dentică*, *denșică* Bot. 'doi dinți' < *dinte*, *dinși*, *frășuc*, *frășuc* < *frate*, *frăși*; — dr. *bărbășime*, megl. *bărbășime* < *bărbași*, *bărbat*, dr. *covășică*, mr. *cuvășică* < *coveși*, *covată*, dr. *preușesc*, mr. *priftescu* < *preuși*, *preftu*.

Este interesant de observat că *căluș* face pl. *căiuși* (Pamf. C.).

Derivarea dela adiective.

Se face de obicei dela radicalul singularului, adeseori însă și dela radicalul pluralului formeii masculine : *flă-mînzică* Bot. < *flămînzi*, *țapoșică* Bot. < *țapoși*.

Un derivat în acelaș timp dela radicalul singularului și pluralului : *umădeală* vel *umezeală* 'umor' (Car.) < *umed*, *umezi*.

Derivarea dela verbe.

Se face în următoarele chipuri :

1. Sufixele se pot aninà la radicalul infinitivului. Astfel sunt toate derivatele prin *-cîune*, *-mînt*, cf. *-ier-tăcîune* < *ierța*, *slăbiciune* < *slăbi*, *învățămînt* < *învăța*, megl. *rățimint* 'răceală' < *răși*.

2. Sufixele se pot aninà la radicalul indicativului prezent. Deosebim două cazuri :

a. Se ia radicalul pers. 1 sg. : *jucărie* < *joc*.

b. Se ia radicalul pers. 2 sg. : *șezătoare* < *șezi*, *ascun-zătoare* < *ascunzi*, *scăzămînt* < *scazi*, *căzătură* < *cazi*.

3. Sufixele se pot aninà la radicalul participiului. Astfel sunt toate derivatele prin *-oare* și *-ură*, cf. *mul-soare* < *mulș*, *plînsoare* < *plîns*, *adunătură* < *adunat*, *pî-cîlitoră* < *pîcîlit*, *spărtură* < *spart*, *mersură* < *mers*.

SUFIXELE ADIECTIVALE.

Derivarea se poate face dela adiective, substantive, verbe.

Derivarea dela adiective.

Sufixele se alipesc de obicei la radicalul formeii singularului : *călduș* < *cald*.

Adeseori însă ele se alipesc la radicalul pluralului formeii masculine : *frumușel* < *frumoși*.

Un derivat în acelaș timp dela radicalul singularului și pluralului : *multișor, mulțișor* (Țiplea) < *mult, mulți*.

Derivarea dela verbe.

Se face : *a.* dela radicalul indicativului prezent pers. 1 sg., cf. *jucăuș* < *joc* ; *b.* dela radicalul infinitivului, — adiectivele în *-tor, -bil* : *umblător, chinuitor, lăudabil, plătibil*.

SUFIXELE PRONOMINALE.

Limba română nu posedă sufixe pronominale propriu zise. Totuș dela câteva pronume se obțin derivate prin mijlocirea unor sufixe substantivale și adiectivale. Exemplu : *orecel* 'cevă, un lucrușor' (Rev. cr. lit. III 103) < *oarece*.

SUFIXELE VERBALE.

Derivarea se face dela substantive, adiective și interjecții, cf. mr. *nșarpic* 'devenir furieux' < *șarpi*, mr. *șcurtic* 'scurtez' < *șcurt, bîzăesc* < *bîz*.

SUFIXELE ADVERBIALE.

Derivarea se face dela adiective și verbe, cf. *lesne* < bulg. *lesen, tupiliș* < *tupilesc*.

Limba română, ca dealtfel și celelalte limbi române, a moștenit din latinește în acelaș timp prototipe și derivate. Din cauza legăturii lor permanente, schimbările fonetice normale pentru prototipe s'au mănținut și pentru derivate.

Astfel *înțeleg* provine regulat din **înțeleg*. Prefacerea normală a lui *t* în *ț* în acest primitiv s'a mănținut și în derivatele *înțelept* < *intellectus*, *înțelepciune* < *intellectio, -onis*, deși *t* nu mai erà urmat de *ie*. Tot așa

inină < *anima*, *inimos* < *animosus*, *in* < *linum*, vr. *inar* 'ouvrier qui travaille le lin' < *linarius*.

În derivatele românești prin sufixe accentuate, radicalele primitivelor suferă modificări fonetice conform fonetismului limbii române.

Astfel vocala *a* devenind neaccentuată se schimbă în *ă*, cf. *casă* > *căsuță*; în mr. *e* și *o* devin *i* și *u*, cf. *l'ușurame* < *l'ușor*.

În unele cuvinte sunetele *a* și *ă* accentuate provin din *e*. În derivatele dela aceste cuvinte apare vechiul *e*: *pană* > *peniță*, *fată* > *fecică*, *măr* > *merișor*, *văr*, *vară* > *verișor*, *verișoară*.

Diftongii *ea*, *ia*, *oa* devenind neaccentuați se prefac în *e*, *ie*, *o*, cf. *preuteasă* > *preuteșică*, *piatră* > *pietricică*, *coadă* > *codiță*.

Ț, (*d*)*z* ca sunete finale ale radicalelor se schimbă în *č*, *ğ* atunci când sunt urmate de *i* + vocală accentuată, cf. *mustecios* < *musteață* + *-ios*, *repeșor* < *repezi* + *-șor*.

Oricare ar fi sunetul precedent al radicalului cuvântului, vocala sonantă a unui sufix începător cu vocală, accentuat ori neaccentuat, rămâne neschimbată. Astfel se zice *păsărică*, cu *i* neschimbat în *î*, cu toate că e precedat de *r*.

Totuș în unele cazuri sonanta sufixului suferă și ea modificări. În limba comună cazul este foarte rar. Astfel se zice *amărîu*, nu *amăriu*.

În dial. mold. *e* din sufixele începătoare cu *e* sună regulat *ă* oridecâteori e precedat de *ț*, *z*, *ș*, *j*, cf. *băețăl*, *gavanoșăl*, *oblojăle*.

Din punct de vedere a originii lor, sufixele românești sunt: moștenite din latinește, și împrumutate din limbi străine (slave, neogrece, turcești, maghiare, albaneze, neologisme).

Sufixele se moștenesc ori se împrumută pe baza unor derivate moștenite ori împrumutate direct.

Adeseori însă derivatele pe baza cărora s'a moștenit ori introdus un sufix au dispărut, după ce natural pe bază acelor derivate se dezvoltase pe teritoriul limbii române un număr suficient de derivate cari să împământenească sufixul în limba română.

Astfel limba română nu cunoaște exemple de derivate moștenite pentru sufixele *-easă*, *-etic*, *-ic(ă)*, *-oii*.

În derivatele în cari sufixul este de aceeași origine cu radicalul, uneori este foarte greu de precizat dacă avem a face cu un derivat moștenit respectiv împrumutat, ori cu un derivat dezvoltat pe terenul însuși al limbii române.

Astfel, *albioară* 'petite auge' este într'adevăr lat. *albiola* din Corp. Glos. Lat. V 340 = *alveola*, cum admite Candrea-Densușianu, Dicț., ori rom. *albie* + *-ior*? *Dururos* este *dolorosus* ori derivat rom. dela *duroare*? cf. *dureros* < *durere*.

Cepar înseamnă 1. 'marchand d'oignons' și 2. 'tourte aux oignons'. În lat. *caeparius* este atestat numai cu primul înțeles. Trebuie să admitem că a avut cumva și pe al doilea?

Spătar înseamnă : 1. 'persoană care face spate pentru rășboiu' (Dal. ; *spîtar*), 2. 'cureaua dela ham așezată peste spate' (Damé T. 50), 3. *spatarîi* (Șez. II 43) și *spătări* (Șez. V 124) 'partea strungii unde stau ciobanii răzâmați cu spatele de mulg oile'. Cuvântul lat. *spatharius* înseamnă 'fabricant ou gardien de glaives nommés *spatha*'.

Vinet înseamnă 'recoltă abundantă de vin'. Lat. *vinetum* înseamnă 'vigne, vignoble, lieu planté de vignes'.

Candrea-Densușianu, Dicț. consideră pe *ascultător* 'qui obéit' și *cumpărător* 'acheteur' ca derivate române.

nești, totuși limba lat. cunoaște pe *auscultator*, *comparator*; —pe mr. *catină* 'clef', *catinaru* 'serrure, cadenas' < **catenalis*, cf. sard. log. *kadenale*, totuși cuvintele sunt, dupăcum arată și *a* neaccentuat păstrat, ngr. *κατήνα* 'verrou de porte, clef de bois', *κατηνάρι* 'clavicule' (G. Meyer, Ngr. St. III 28); —pe *degețel* 'petit doigt' < *digitellus*, atestat în lat. numai cu sensul de Bot. 'digitale'. Mai probabil cuvântul este *deget* + *-țel*.

Stabilirea raportului între primitiv și derivat, este delicată chiar pe terenul însuș al limbii române.

Dela *pasăre* avem derivatele *păsăruie* și *păsăruică* cu absolut același sens. Dacă *păsăruie* a fost răspândit pe tot teritoriul limbii române, atunci *păsăruică* < *păsăruie* + *-că*; dacă însă *păsăruie* a fost cunoscut numai pe o mică porțiune a teritoriului românesc, atunci *păsăruică* ar putea fi un derivat dela *pasăre* + *-uică*.

În dial. dr. se spune *drăcușor*, în dial. mr. *drăcuș*. Este cumva dr. *drăcușor* un derivat dela *drăcuș*, care ar fi putut exista cândva și pe teritoriul dr., ori este el un derivat direct dela *drac*?

Asupra vechimii sufixelor împrumutate și a derivatelor prin sufixe de orice origine nu putem ști mare lucru, din cauza lipsei de texte românești înainte de sec. XVI. Putem ști de pildă că sufixul *-ache* a fost introdus în epoca fanariotă, că derivate ca *autoraș*, *broșurică*, *bilețel* sunt de cel mult 50 de ani.

Monografia noastră cuprinde toate sufixele câte le-am putut constata în limba română. Aceste sufixe însă nu sunt toate egal răspândite și egal de întrebuițate.

Astfel deosebim: sufixe general românești și sufixe caracteristice numai la două ori chiar unul dintre dialectele noastre (dialectul istr. i-am lăsat la o parte).

Exemple : sufixul *-el* se află în dr. mr. megl., sufixul *-ință* numai în dr. și mr., sufixul *-ta* numai în megl.

În sânul unui acelaș dialect observăm iarăș deosebiri. Astfel în dial. dr. sufixele *-ame*, *-șay*, *-șug* sunt dialectale ; sufixele *-cține* și *-ătate*, foarte întrebuințate în sec. XVI și XVII, se întrebuințează astăzi tot mai puțin ; sufixul *-ache* se întrebuințează numai ca diminutiv alintător pe lângă nume de botez ; sufixul *-ăi* este familiar.

Numărul de derivate dela unele sufixe este foarte mare, dela altele foarte mic. Astfel pentru sufixul verbal *-ip* eu cunosc numai următoarele două exemple : *ciripesc* și *înșiripez* (*șip* < lat. **tinnipo*, *aripesc* < **alipo*).

Sufixele substantivale au de obicei următoarele înțelesuri : diminutive, augmentative, abstracte, nomina agentis, nomina instrumenti, recipientul, moțiunea, locul.

Sufixele diminutive pot fi : propriu zise, alintătoare (hipocoristice), depreciative (peiorative) ; sufixele augmentative : propriu zise, depreciative.

Sufixele adiectivale au de obicei următoarele înțelesuri : o calitate simplă (posesive), o calitate prin excelență, diminutive, augmentative.

Adiectivele diminutive exprimă calitatea într'un grad mai redus, cele augmentative calitatea într'un grad mai pronunțat.

În general derivatele au acelaș gen ca și primitivele, cf. *cal-căluș*, *masă-măsuță*, *bilet* pl. *bilete*—*bilețel* pl. *bilețele*, totuș *babă-băbete*, *băboiă*, *barbă-barboiă*, *coadă-codoiă*.